

Pápes Éva

A meséről másképpen

(Megjelent: Napút Meseszer tematikus szám 2012.)

Közelítések a meséhez

Ha igazán közel akarunk menni a meséhez, és nemcsak élvezni szeretnénk, hanem megérteni vágyunk ezt az őseink által ránk hagyott, oly sok kézen átment, s makacsul fennmaradt szöveget - amely éppen ezért gyaníthatóan „üzenetként” értelmezhető, hiszen mi másért maradt volna meg annyi viszontagság ellenére -, számtalan módon megtehetjük. Megközelíthetjük a mese struktúráját, megvizsgálhatjuk a kulturális rétegződések minőségét, a különböző gondolkodásformák megjelenését az egyes mese-elemekben, kereshetünk történelmi, néprajzi elemeket, vagy párhuzamba állíthatjuk a mesébe kódolt ősi tudást a különböző vallási rendszerek ideológiájával. Vizsgálhatjuk a mesének a csillagmítoszi jelentőségét, párhuzamba állíthatjuk a mesei fordulatokat a csillagok égi mozgásával – amint fent, úgy lent – mindezek működnek, csodálatos eredményeket hoznak, gyönyörűséget a téma iránt érdeklődő olvasó számára. Az is egy út, ha a mélyanalízis szempontjából vizsgáljuk a mesét, mint a tudattalanban megjelenő *spontán lelki képződményt*¹, amelynek valósága nem „külvilági”, hanem a lélek belső működéséről ad híradást. Ez is működő út, ahogy az előzők is. Mindegyik megteremti a maga olvasatát, értelmezi, leképezi ezt a csodálatos tudás-tárat, ami a mese. Ugyanúgy jár a mese is, mint bármely történelmi vagy irodalmi relikvia: vizsgálják, szétszedik, összerakják, ízlelik, szagolják, sőt tanulják, előadják. Szerencsére

¹ Jung nevezi így a mesét

ez nagyon nem ártott meg neki, azért mesélik még ma is folyamatosan, hallgatják gyerekek, felnőttek, és ami még nagyszerűbb: ma is teremnek mesélők, akik új meséket hoznak elő a létezés nagy kincsestárából. S ha már nincsenek is igazi közösségek, ahol ezek a mesék a régiekhez hasonlóan kicsiszolódhatnának, hogy a kollektív bölcsesség lekoptasson róluk minden fölöslegeset, azért még ma is elvétve találunk példát rá, hogy a mese él ezen a módon is.

Nemcsak él, de talán reneszánszát éli, hiszen új és új formákban ad hírt magáról: tanulmányok, mesegyűjtemények, nagyszerű mesemondók, filmek, színpadi előadások éltetik ma is bizonyítva elpusztíthatatlan életerejét. De ami még ennél is izgalmasabb: visszatért a hétköznapi életbe, egyre többen foglalkoznak felnőttként mesék olvasásával, keresve a mesében önmagukat, a hozzájuk szóló tartalmakat.

Mit teszünk ma a mesével?

Nyilván a mai hétköznapi vagy tudományos tudatunkkal megpróbáljuk megközelíteni, értelmezni, az üzenetét megfejteni. Kicsit olyanok vagyunk, mit a lepkegyűjtők, akik azért, hogy minél többet megtudjanak a lepkék életéről felépítéséről, működéséről, levadásszák és gombostűhegyre tűzik őket, hogy nagyszerű tablókon kiállíthassák őket a múzeumokban.

Sokat megtudunk róluk valóban, de így már nem élnek! A mese alapvetően szóbeliségre épül, működésbe hozni is csak a szóbeliségben lehet.

A mese - mint térkép és mint ősnyelv

Csupán magának a mesének az olvasása is lehet jó érzést adó elfoglaltság, de ennél többet is kaphatunk tőle, ha komolyan vesszük azt a sajátosságát, hogy minden élethelyzetre tud megoldási térképet adni. Mit is tud a térkép? Leképez bizonyos méretarányokat a könnyebb tájékozódás érdekében. Mérhetetlen tapasztalat és tudás – vagyis tapasztalati tudás működik egy térképben. S ha a mesét ilyen térképnek tekintjük és így is használjuk, akkor a bennünk való működése megnyit elzárt területeket, akkor olyan ismeretekhez juthatunk saját cselekedeteink mozgatórugóiról, kapcsolódási mintáiról, a közös „nagy mintához” való kötésekről, ami

visszavezethet bennünket saját emberi közösségünk mélyebb szintű megtapasztalásához. Mivel a felfejtés, megértés a tudattalanon keresztül vezet, ami pedig - éppen mert tudattalan - nem könnyen hozzáférhető, így nem könnyen adja meg magát, nem könnyű megtalálni a „bejáratot”.

Csak semmi fölösleges misztika! A magyar nyelv amúgy is nagyon konkrét és képszerű, használjuk ezt a lehetőséget! Ahogyan a magyar népmesék is, a gondolkodásunk is hajlamos ugyanerre a konkrétságra². A magyar nyelv és gondolkodás alapja a szemlélet *valósága*, szemben a gondolkodás absztrakciójával. Ezt a sajátosságot foglalja össze Karácsony Sándor híres antitézise, amikor az objektív-primitív - vagyis a magyar - észjárást szembe állítja a szubjektív-komplikálttal - vagyis az indoeurópaival. Ez a kifejtés formájában nyilvánul meg, ami konkrétumokra hivatkozik, és képekből építkezik³. S máris a mesénél vagyunk, amelynek éppen ez a legfőbb sajátossága. Gondoljunk csak bele, a mese mindig képekből építkezik, de nagyon konkrét formában és nagyon egyszerűen mutat meg helyzeteket.

Az nyilvánvaló, hogy minden nép hasonlóan hozta létre a meséket, a motívumok nemzetközisége is ezt igazolja, de mégis van egy kis előnye a mi nyelvünk konkrét és képszerű felépítésének, amit Boldizsár Ildikó fogalmazott meg nagyon pontosan:

„A mese nyelvezetében egy olyan kódrendszer rejlik, amely az élet teljességéhez kapcsolja a mese hallgatóit. A magyar népmese szerint ugyanis minden körülöttünk lévő dolog lélekkel rendelkezik, legyen az kő, fa, fű, virág, folyó, ember, állat vagy természetfölötti lény. Ez azt jelenti, hogy amennyiben az ember kapcsolódási pontokat keres, megtalálhatja mindenütt, ahol a lélek jelen van. A mesék a kapcsolódási technikákat tanítják meg, az élettel való párbeszédhez szolgálnak mintául. Ez a párbeszéd sokféleképpen történhet, a lényeg az, hogy bár mindent a maga nyelvén kell megszólítani, egy közös pontot mindig lehet találni a megszólított és a megszólító között. Ez pedig nem más, mint a lélek. A magyar népmesék azon igyekezete, hogy az élet teljességéhez, egy valóságosan működő, megismerhető kozmikus törvényhez kapcsolják a mese hallgatóit...”⁴

² Ezt Karácsony Sándor fogalmazta meg legmegfoghatóbban az életművében.

³ Miklóssy Endre fejti ki ezt : Karácsony Sándor, az embertárs Magyar Szemle 1998 augusztus

⁴ Boldizsár Ildikó: Meseterápia 83.p.

Itt már nem csak arról a sajátos konkrétumról és az ehhez kapcsolódó képekben gondolkodásról van szó, hanem - amit szintén Karácsony Sándor fejtett ki - a gondolkodás centrumának a megfoghatatlanságáról beszélünk. De mi is ez a megfoghatatlanság? „*A transzcendens logizmak következtében a magyar észjárás nem az ok és okozati viszonyok megmagyarázására igyekszik, hanem a megfoghatatlanság evidenciájára*”⁵ – írja Karácsony Sándor, és előttünk azonnal megjelenik a Boldizsár Ildikó által is leírt „lélekkel bírás” élménye. És ez nem a pszichoanalízis gondolkodásmódja, amely oly sok meseelemzés/értelmezés eredője volt Freud követőitől Jung tanítványaiig (Bruno Bettelheimtől Marie Louis Franz-ig). Karácsony Sándor is rábukkant a múlt század elejétől világhódító útjára induló lélekelemző individuálpiszichológiára⁶, azonban ez nem nyerte el feltétlen rokonszenvét, inkább arra jött rá, hogyan lehet ezt meghaladni: „*Arra jó (mármint a pszichoanalízis),- hogy kiábrándítson a személyes értékeinkhez fűződő illúzióinkból. De az ember csak ez után kezdődik bennünk. Ott, ahol már hiába analizálnánk a lelkünket, mert analizálhatatlan*”.⁷ Írja erről az élményéről. Ez is egyértelműen jelzi a magyar gondolkodásban nagyon erősen jelen lévő „megfoghatatlanba” ágyazottságot, de mi is ez a megfoghatatlan?

Talán „csak” nem a lélek, illetve az, amit Boldizsár Ildikó „kozmosz törvényszerűségnek” nevez? Ez bizony jelen van meséinkben is, ahogyan a gondolkodásunkban is. Ha túl vagyunk már azon, amit Karácsony Sándor *személyes értékeinkhez fűződő illúzió*nak nevez (ezt nagyon magas fokon képes megismertetni velünk a pszichoanalízis), akkor elindulhatunk egy másik úton, ami ráadásul nagyon is összhangban van nyelvünk belső szerkezetével, sajátosságaival, és ez az út a mesék belső élményszerű megértéséhez, s ezen keresztül a kozmosz törvényszerűségekhez való kapcsolódás mindent elsőprő élményéhez vezethet⁸.

Maradjunk a térkép hasonlatnál: a mese olyan térkép, amelyben ha megtaláltuk azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek révén a saját életünk eseményei, történései analógiát mutatnak a mesei történésekkel, máris használhatóvá válik ez a sajátos térkép (mint Ariadné fonala), amelynek segítségével, vezetésével, iránymutatásával nemcsak rálátunk problémánk természetére, de megkapjuk a kivezető út lehetőségét is. Ez pedig azzal a

⁵ Miklóssy id. cikkében hivatkozik Karácsony Sándor írásaira, különösen A magyar észjárás címűre

⁶ Ő maga nevezi így több írásában.

⁷ Karácsony Sándor: A magyarok Istene Bp. 1943. 35.

⁸ Boldizsár Ildikó erre építi fel az általa kidolgozott „metamorphosis meseterápia” módszertanát! Lásd: Meseterápia c. idézett könyv

bizonyos képességünkkel működik, amit Karácsony Sándor a *megfoghatatlan evidenciájának* nevez. Ha el tudjuk fogadni ezt az evidenciát, már pedig erre képessé tesz gondolkodásunk belső természete is, akkor el tudunk igazodni abban „a lélekkel bíró valóságban”, ami a mesék és egyben az ember belső működésünk alapja is. S így lesz lehetséges, hogy visszataláljunk ahhoz a képi-szimbolikus gondolkodáshoz, világérzékeléshez, ami a mesék sajátossága (félreértés ne essék, ez a fajta gondolkodás nem magyar privilégium, csak éppen a magyar nyelv sajátosságai megkönnyítik). Vissza kell találnunk ide, hogy újra átérezzük a világ végtelen gazdagságában a nekünk szólót, hogy újra átérezzük azt, hogy nem belevetett, magányra kárhoztatott individuumok vagyunk, hanem részei egy tökéletes rendszernek, ahol a magány az illúzió, és ahol minden mindennel kapcsolatban, érintkezésben, érintésben van.

A mese a személyiség gazdagságának, mélységének tükré

A mese útnak induló hőse nem önmagában mutatja meg a világ teljességét, hanem a mese folyamatában bontakoztatja ki, milyen is ő voltaképpen, mit és hogyan akar megvalósítani, megélni. Ahogy Boldizsár Ildikó írja: „...*a mesehőst önmagában tévedés lenne az Én-nel azonosítani...*”, mert a mese „*olyan komplex lelki erőter, amelyben a mese minden szereplője (beleértve a természetfölötti lényeket, varázstárgyakat, helyszíneket is) a hős valamely megnyilvánulási formája, és csakis együttes szemlélésük alapján bontakozik ki a mesehős valóságos képe.*”

Minden mesei szereplő rész-képe annak a mindennapos folyamatnak, amelyben a környezetünkre kivetítjük félelmeinket, gátlásainkat, belső szorongásainkat, megszemélyesítjük őket, hogy újjal mutogathassunk: miatta nem tudom megvalósítani az álmaimat, ő az oka, hogy nem sikerül semmi – ő, aki éppen mostoha, gonosz féltestvér, lányát elígérő könnyelmű apa, elvarázsolt testvér alakjában jelenik meg a mesében. De ha jól megnézzük az éppen olvasott mesét, kiderülhet, hogy mindezek a negatív hősök éppenséggel saját belső akadályainkat szimbolizálják, még hozzá nagyon pontosan körvonalazva azt az erőt, ami éppen visszatart minket.

A létezés sötét arca a mesében

Mindenképpen arra következtethetünk a hajdani boszorkánypercek anyagából, de a régiek történeteiből is, hogy olyan személyekkel van dolgunk, akik tudással bírtak, méghozzá olyan – köznapi értelemmel hozzá nem férhető tudással – ami éppen ezért veszélyt jelentett, éppen a kontrollálhatóság hiánya miatt. Zsidó-keresztény alapú kultúránk különösen érzékenyen reagált erre a láthatatlan, megfoghatatlan hatalomra, olyan veszélyforrásként kezelte, ami szemben állt az ideológiájával, megkérdőjelezett bizonyos alapvető kijelentéseket. Az sem véletlen, hogy a zsidó hagyományban még elevenen élő Lilith, - Ádám első asszonya, aki önállósága, alávetettséget nem tűrő természete miatt elhagyta a Paradicsomot – az Újszövetségben már nem kap szerepet, de hatása mégis megmaradt, hiszen tőle származtatja a legtöbb középkori forrás a boszorkányokat, vámpírokat, ártó démonokat. Ő a teremtő őserő, őstudás képviselője, aki a férfi-női szerepek módosulásával, a férfi-uralom kulturális térhódításával eltűnt vagy démonizálódott, éppen azért, mert olyan képességek birokosának gondolták, amely felülírja a férfi elsőbbségére transzformált rendszert. Amint az ember úgy gondolta, hogy urává lett a természetnek, már nem volt szüksége Lilithre, aki maga a természet, analóg a természettel, éppen ezért uralni sem hagyta magát senkitől. Ezt a háttérben mindig ott lappangó erőt, képességet birtokolták a boszorkánynak kikiáltott gyógyító és látó asszonyok, akik valamikor sámánasszonyként hatalmas tiszteletet kaptak, de tudásuk egyre félelmetesebbé vált a férfi uralta világban.

A valamikori pogány természetvallások, de a görög római kultúra is nagy tisztelettel viseltetett ez iránt a női őserő iránt, minden termékenység-kultuszban megtalálhatók azok a rítusok, amelyek megelevenítik a „...Teremtés őseredeti pillanatát vagy a kezdetek boldog állapotát, amikor még nem létezett sem szexuális tabu, sem más erkölcsi vagy társadalmi szabály”⁹- ahogy Eliade írja. Mindazok, akik ennek az erőnek a tiszteletében nőttek fel, vagy ezt megtapasztalták képességeik miatt, nyilván nem tudtak beilleszkedni a kereszténység megszabta keretek közé (vagy bármilyen más nem természeti, hanem kifejezetten társadalmi keretrendszerbe), így továbbra is vallották és gyakorolták azokat a pogány rítusokat, amelyekben nagyon fontos szerepe volt a sötét oldalnak, illetve a sötét oldalról való tudásnak. Ez nem az angyal és ördög keresztény kettőssége, ahol az egyik csak jó, a másik csak rossz lehet, hanem a világ dualitásának egy jóval árnyaltabb tudása, amelyben a jó és a rossz, a fény és a sötétség egymásba átmenő, egymást kiegészítő folyamat részei, ahol a rossz létezése szükségszerű, természetes és egyben kezelhető. Az ősi téli/tavaszi

⁹ Mircea Eliade: Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok Osiris Kk. 111. p.

napfordulós rítusok esetében, amikor a fény legyőzi a sötétséget (vagy fordítva), annak a mindennapi tapasztalatnak a mágikus megerősítése és elfogadása történt meg, ami minden áldott hajnalban megtörténik, amikor a Nap felkel, és este lenyugszik. A sötétség félelmetes, de egyben természetes állapot is, része az életünknek, és szükséges ahhoz, hogy a nappalokban valóban éberek lehessünk. Mindaz az erő, ami a sötétséghez kapcsolódik, lehet nyugvó, alvó állapotban is, de ha „felébred”, akkor annak oka és rendeltetése van, tisztelettel kell bánni vele, ahogy a harcos teszi, amikor kiengedi magából a fenevadat, aki öl, mert éppen erre van szükség. Ennek az erőnek is a birtokosa, és őrzője a mesék és mítoszok boszorkánya, aki, ha nem kapja meg a kellő tiszteletet, akkor használja is, mert az oldás és a kötés egyaránt az ő feladata. Ől és gyógyít, segít és büntet, ahogy szükséges, de mindezt ugyanazzal az elfogadással teszi, ami előtt az élet és a halál egy.

A mesék megőrizték ezt az erőt, míg a valóságos asszonyok, akik olyan ősi tudással bírtak, aminek köze volt a Lilith-tel fémjelzett mágikus erőhöz, perifériára szorultak, faluvégi kunyhókban, kivetettként, megvetettként és mégis félőn tiszteltként folytatták az ősi női „praktikákat”: az oldást és a kötetést. Valószínűleg a legfélelmetesebb tudásuk a ráolvasások ismerete volt, amit Jung Paracelsusról írt tanulmányában ősi tudásként azonosít: *„ha az ember nem ismeri a mágiát, nem egyéb, mint veszett bolond és az orvosi szerek kontárkodója, aki legfőképpen csak tévelyeg, és az igazságot csak olykor találja”* – idézi Paracelsus egyik írását. *„Mert Paracelsus ismerte a betegségek el-igézésének ősz-öreg módszerét – teszi hozzá Jung – amelyre már az óegyiptomi időkben ránk maradt Ebers-pairuszok oly jellemző példát szolgáltatnak”*.¹⁰

Végezetül néhány gondolat az ártó erőkről, amelyek különböző arccal mutatkoznak meg a mesében: lehet sárkány, vasorrú bába, gonosz mostoha, Baba Jaga, táltos asszony, varázslónő gonosz apa, testvér és így tovább. Nagyon fontos szereplők ők, sűrítetten jelentik mindazt, ami félelmet kelthet, ami elrabolhatja a nyugalmat, békét és a rendet, ami a világban működni látszik. És itt a látszik volt a hangsúlyos szó, hiszen ki vehetné el azt, ami valóban van, és nem csak látszik... Amikor a sárkány, vagy a vasorrú bába megjelenik egy mesében, akkor biztosak lehetünk benne, hogy saját továbblépésünkről, erőnyerésünkről van szó, tanulási folyamatunk nagy kapuőrzőjével kerültünk személyes kapcsolatba. S bár nem minden királylány találkozik a sárkánnyal, én mégis arra fogadnék, aki találkozik vele. Nincs ugyanis olyan erő, ami csak a szépségből, harmóniából, békéből táplálkozik. Az élethez pedig sok-sok erő kell, hogy ne csak ígéret, hanem

¹⁰ C.G. Jung: A szellem jelensége a művészetben és a tudományban Scolar Kk. 2003. 35. p.

valóság is legyen a teljesség megélése. Az erő pedig néha csak valami nagyon mélyen eltemetett archaikus valóságból hozható elő, onnét, amit nem szeretünk, amiben vér és könny is van, veszteség és veszély. Ezeknek a veszélyeknek a vállalása talán elkerülhető, de nélküle a női lélek sem lehet egész. Ugyanis fel kell vállalja az integrálatlan, sötét barlang-mélyet, ahol ez az erő lakik, mert ez a legősibb öl, ami a nőhöz kapcsolható. Az *öl* pedig kétjelentésű szó: egyszer ringat, befogad, másszor meg elpusztít. Nem a férfi az, aki őriz, mindig a nő. De azt is a nőnek kell tudnia, mi érdemes az őrzésre, de ezt csak akkor tapasztalhatja meg, ha egyszer igazán alászáll, és megnézi, milye van, honnét származik, merre tart. Káli¹¹ is a nő arca, ahogyan a sárkány vagy a boszorkány is lehet női erőforrás. Semmi sem lehet félelmetesebb egy haragvó nőnél, mondják, bizony Pandora is nő volt, akinek szelencéjéből kijött minden, ami ártalmas. Nem az erő félelmetes, hanem a nem ismert, nem uralt erő. Uralni csak azt lehet, amit megismertünk, így talán nem fölösleges, ha kockázatos is, hogy megismerjük a mélység arcait - nézzen bár sárkány, boszorkány vagy halál alakban is ránk.¹²

¹¹ Káli Siva hitvesének (Párvatínak) talán a legvadabb formája. Tigrisen utazik, tüzet okád. Koponyákból fűzött nyakláncot visel, derekán levágott karokból hord szoknyát

¹² Pandorát Hephaisztosz isten Zeusz parancsára agyagból készítette, a lelket pedig maga a legfőbb isten lehelte belé. Az ilyenképp teremtett lény annyira tetszett a többi istennek, hogy egymással vetélkedve ajándékozták meg mindennel, amire nem volt szükségük, és amitől így meg tudtak szabadulni, bűnöktől, bajtól, betegségeiktől. Pandora Epimetheus felesége lett, aki nem volt más, mint Prometheus testvére. Az ő házában őrizték azt a szelencét, amelyben az ajándékokat helyezték, és amelyet Zeusz parancsára tilos volt felnyitni. Pandorát azonban egyre csak kínozza a kíváncsiság és mit sem törődve a tilalommal, felnyitotta a dobozt. Abban a pillanatban kiröppent minden, ami csak bajt, szenvedést hozott az emberiségre. Pandora ijedtében rácsapta a fedelet a szelencére, de abból már kirepült minden, kivéve a Reményt.